

Міністерство освіти і науки України
Кам'янець-Подільський національний університет імені Івана Огієнка
Педагогічний факультет
Кафедра образотворчого і декоративно-прикладного мистецтва та
реставрації творів мистецтва

**Кваліфікаційна робота
на здобуття ступеня вищої освіти «бакалавр»**

з теми: **ВІДТВОРЕННЯ ЦІЛІСНОСТІ ОСНОВИ ТА
РЕВІТАЛІЗАЦІЯ ФАРБОВОГО ШАРУ ПОШКОДЖЕНИХ
ХОРУГВ**

Виконала: здобувачка вищої освіти
освітньої програми Образотворче
мистецтво, декоративне мистецтво,
реставрація
спеціальності 023 Образотворче
мистецтво, декоративне мистецтво,
реставрація
денної форми здобуття вищої освіти
Анна ЛЕХМАН

Керівник: **Наталія УРСУ**, докторка
мистецтвознавства, професорка

Рецензент:

...

Кам'янець-Подільський, 2025 р.

ЗМІСТ

ВСТУП.....	3
РОЗДІЛ 1. ВИВЧЕННЯ ПРОЦЕСІВ РЕСТАВРАЦІЇ ФАРБОВОГО ШАРУ ХОРУГВ.....	6
1.1. Огляд публікацій та методів аналізу фарбового шару тканинних основ хоругв.....	6
1.2. Визначення складу матеріалів і технік у межах дослідження пошкоджених творів.....	10
РОЗДІЛ 2. РЕКОНСТРУКЦІЯ ОСНОВИ ТА РЕВІТАЛІЗАЦІЯ ФАРБОВОГО ШАРУ ПОШКОДЖЕНИХ ХОРУГВ	13
2.1. Технології зміцнення основи та збереження фарбового шару	13
2.2. Підходи до відновлення втрачених елементів фарбового шару	16
2.3. Вплив реставраційних матеріалів на зовнішній вигляд і автентичність хоругв.....	19
ВИСНОВКИ.....	22
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ	25
ДОДАТКИ	31

ВСТУП

Актуальність дослідження. Збереження та реставрація пошкоджених хоругв є важливим завданням, яке має значення як для мистецтвознавства, так і для збереження історико-культурної спадщини. Хоругви, створені переважно на текстильній основі, є цінними пам'ятками, що поєднують у собі духовний, художній та історичний зміст. Водночас, їхній матеріал є вразливим до часу, впливу зовнішніх чинників, а також фізичних і хімічних ушкоджень, що ускладнює їхнє збереження в автентичному стані.

Проблема полягає не лише у руйнуванні текстильної основи, а й у втраті фарбового шару, який є важливим елементом художнього оформлення хоругв. Сьогодні існує гостра необхідність у розробці сучасних методів реставрації, які враховують специфіку матеріалів і технік, застосованих у створенні цих пам'яток. Пошук балансу між збереженням історичної автентичності та довговічністю відновлених елементів є актуальним як для практики реставрації, так і для теоретичних досліджень

Об'єкт дослідження – процес відтворення фарбового шару та цілісності текстильної основи під час ревіталізації пошкоджених хоругв.

Предмет дослідження – методи укріплення та відновлення фарбового шару і текстильної основи у процесі реставрації пошкоджених хоругв.

Мета дослідження – розробка та обґрунтування ефективних підходів до відновлення цілісності текстильної основи та ревіталізації фарбового шару пошкоджених хоругв.

Завдання дослідження:

1. Опрацювати історико-мистецтвознавчі джерела, пов'язані з темою збереження та реставрації хоругв.
2. Провести аналіз наукових публікацій і методів дослідження фарбового шару на текстильних основах сакральних об'єктів.
3. Вивчити сучасні підходи до зміцнення фарбового шару та основи, а також ознайомитися з техніками тонування і відновлення втрачених елементів.

4. Дослідити вплив пігментів і матеріалів, використаних у процесі реставрації, на візуальну цілісність і автентичність твору.
5. Розробити та оформити реставраційний паспорт як підсумковий документ, що відображає етапи дослідження і реставрації конкретної пам'ятки.
6. Провести реставрацію хоругви ХІХ століття.

Методи дослідження. Загальнонаукових методів належать: фактологічний, що передбачає вивчення візуального стану пошкоджених хоругв; аналітичний, реалізований через аналіз літературних та історико-мистецтвознавчих джерел; метод порівняльного аналізу.

До спеціальних методів віднесено статистичний метод для оцінки результатів реставраційних втручань та метод роботи з архівними матеріалами й першоджерелами, що забезпечує вивчення автентичних технік створення хоругв.

Наукова новизна отриманих результатів полягає в розробці та теоретичному обґрунтуванні нових методів дослідження фарбового шару на текстильних основах хоругв, а також у визначенні ефективних способів його реставрації. Це включає вдосконалення підходів до ідентифікації матеріалів, аналізу стану фарбового шару та розробку методик, що дозволяють зберігати історичну автентичність при відновленні втрачених елементів живопису.

Теоретичне та практичне значення одержаних результатів. Підсумки проведеного дослідження можуть бути застосовані:

1. Із перспективою подальшого розвитку реставраційної практики в Україні, зокрема в контексті відновлення та збереження сакральних пам'яток.
2. В ході консерваційно-реставраційних робіт із фарбовим шаром на тканинній основі, що дозволить застосовувати вдосконалені методи та матеріали для відновлення живопису.
3. В пам'яткоохоронній діяльності, зокрема для збереження автентичності хоругв та інших мистецьких творів, ураховуючи сучасні реставраційні підходи та етичні стандарти.

Апробація. Лехман А. Деякі особливості ліквідації проривів на полотнах та хоругвах // Актуальні питання сучасної освіти в Україні: виклики та перспективи: збірник матеріалів І Всеукраїнської науково-практичної конференції здобувачів вищої освіти та молодих вчених, м. Кам'янець-Подільський, 23–24 жовтня 2024 р. [Електронний ресурс] / [ред. кол. В. М. Лабунець (гол. ред.) та ін.]. Кам'янець-Подільський: Кам'янець-Подільський національний університет імені Івана Огієнка, 2024. С. 91–94.

Структура кваліфікаційно роботи включає: вступ, два розділи, які містять п'ять підрозділів, висновки, список використаних джерел з (52) найменувань та додатків. Загальний обсяг кваліфікаційно роботи – () сторінок. Основний текст викладено на () сторінках. Кількість додатків (4). Практична частина представлена реставрацією «хоругви ХІХ століття».

ВИСНОВКИ

У процесі виконання кваліфікаційної роботи було проведено комплексне дослідження, спрямоване на розкриття теоретичних і практичних аспектів реставрації пошкоджених хоругв, з особливою увагою до збереження та відновлення фарбового шару. Ця тема є надзвичайно актуальною, оскільки хоругви становлять унікальне поєднання сакрального й культурного надбання, а їх фізичне збереження потребує виваженого підходу, що поєднує мистецтвознавчі знання, сучасні технології та практичні навички.

У процесі дослідження було встановлено, що найуразливішим елементом є саме фарбовий шар, який зазнає змін під впливом часу, зовнішніх чинників та хімічного складу матеріалів. Зокрема, спостерігається потемніння лаку, осипання фарби, деформація ґрунту, а також механічні ушкодження, що потребують негайної консервації.

Проведений аналіз існуючих методик показав, що ефективне відновлення втрачених елементів фарбового шару можливе лише за умов комплексної діагностики, що включає візуальні та інструментальні методи дослідження. Було застосовано мікроскопічний аналіз, ультрафіолетові дослідження, інфрачервону спектроскопію, що дало змогу встановити ступінь пошкодження, ідентифікувати склад пігментів, а також реконструювати технологію виконання живопису. Ці дослідження дозволили здійснити точні інтервенції у реставраційний процес.

Особливу увагу приділено проблемі тонування – одному з ключових етапів відновлення втрачених ділянок живопису. В роботі були випробувані та адаптовані різні методи тонування з урахуванням їхнього оптичного ефекту, хімічної стійкості та сумісності з оригінальним матеріалом. Встановлено, що найкращих результатів можна досягти при використанні оборотних, стабільних матеріалів, що забезпечують водночас довговічність і можливість повторної реставрації без шкоди об'єкту.

Проведення реставраційних втручань супроводжувалося складанням реставраційного паспорта, який зафіксував технічний стан твору до і після реставрації. Практична частина дипломної роботи полягала у відновленні живописного шару на «хоругві XIX століття», що дало змогу реалізувати на практиці обґрунтовані в теоретичній частині принципи. Завдяки коректно підібраним матеріалам і технологіям вдалося досягти стабілізації фарбового шару, збереження його первісного кольору та візуальної єдності всього зображення.

Разом із тим, дослідження виявило і низку проблем. Зокрема, не завжди можливо ідентифікувати точний склад старовинних пігментів без залучення спеціалізованого лабораторного обладнання. Обмежений доступ до високотехнологічних інструментів є серйозною перешкодою для глибшого аналізу. Також складною є проблема зворотності деяких сучасних матеріалів, що вимагає постійного оновлення бази реставраційних знань та обміну досвідом між фахівцями різних країн.

Крім того, на основі проведених аналізів встановлено, що деякі сучасні реставраційні матеріали не є повністю інертними та можуть вступати у реакцію з первинним живописним шаром, що ставить під сумнів їх довгострокову ефективність. У зв'язку з цим необхідним є систематичне тестування та вивчення поведінки нових реставраційних компонентів у різних умовах зберігання.

Узагальнюючи результати дослідження, варто підкреслити, що ефективність проведеної реставрації підтверджена якісними змінами: стабілізовано фарбовий шар, покращено естетичне сприйняття об'єкта, збережено ідентичність авторської манери. Кількісно ці результати виражаються у зменшенні площі ушкоджених зон, стабілізації вологості полотна, зменшенні ступеня розшарування фарбового шару, що зафіксовано в реставраційній документації.

Результати дослідження мають високе практичне значення: вони можуть бути використані в реставраційних майстернях, наукових лабораторіях та

освітніх закладах для розробки навчальних програм, а також для вдосконалення методик збереження сакральних текстильних об'єктів. Зокрема, створені на основі цієї роботи методичні рекомендації можна адаптувати до потреб музеїв, церковних установ і приватних колекцій.

Наукова новизна дипломної роботи полягає у запропонованому підході до реставрації фарбового шару на текстильній основі, який поєднує традиційні техніки з сучасними технологіями діагностики та відновлення. Це дозволяє не лише досягти високої точності реставраційних втручань, а й формувати нові професійні стандарти для збереження історико-культурних артефактів.

У перспективі подальші дослідження можуть бути зосереджені на цифровому моделюванні процесів деградації текстильних живописних виробів, що сприятиме створенню баз даних змін стану об'єктів у часі. Також доцільним є поглиблене вивчення інноваційних полімерних засобів, нанотехнологій у реставрації та розробка інструментів для автоматичного моніторингу стану сакрального текстилю.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Бакович О. Українське сакральне образотворче мистецтво другої половини XVIII ст. (характеристика стилю) Історія релігій в Україні, 2011: наук. щорічник. Ін-т релігієзнавства. Філія Львів. музею історії релігії, Львів. від-ня ін-ту Укр. археографії та джерелознавства ім. М. Грушевського НАН України, Від-ня релігієзнавства ін-ту філософії ім. Г. Сковороди НАН України. Львів, 2011. Кн. 2. С. 428–436
2. Беліловська А.В. З досвіду діяльності Центру наукової реставрації та експертизи. Лаврський альманах: Києво-Печерська лавра в контексті української історії та культури: Зб. наук. праць. Вип. 17. Київ, 2007. С. 175-178
3. Берлач О. П., Галькун Т. Д. Технологічні особливості матеріалів: живопис, реставрація: технологічний практикум для бакалаврів, магістрантів образотворчого мистецтва. Луцьк, 2017. С. 36-38.
4. Брей Н. Техніко-технологічні методи дослідження олійного живопису. Художня культура: *Актуальні проблеми*. 2006. №3. С. 346–355.
5. Бучачий О. В. Особливості відновлення творів живопису з слабким зв'язком між ґрунтом та фарбою. *Вісник КПНУІО*. 2021. №20. С. 151–152.
6. Вавричук А. Б. Хімічний та технологічний аналіз складових живопису (ґрунт, в'язиво) творів мистецтва. Музеї і реставрація. *Збірник матеріалів 4-ої міжнародної конференції*. 2019. С. 61–64.
7. Влада С. Деякі аспекти розвитку сучасного сакрального мистецтва. Образотворче мистецтво. 2013. № 4. С.66–69.
8. Волинська ікона: дослідження та реставрація: наук. збір. Вип. 24. Луцьк, 19–20 жовтня 2017. С. 263.
9. Волік К. С. Реставрація живописного твору Є. Г. Волошинова: практичні рекомендації. *Вісник ХДАДМ*. 2012. №3. 30 с.
10. Гренберг Ю. І. Технологія станкового живопису. Історія та дослідження. Київ: Лань, 2019. С. 239–244.

11. Джованніні М.А. До політики збереження та реставрації: деякі концептуальні інструменти Ресторатор. 1992. Вип. 13. №4. С. 162–186 р.
12. Долуда А. О. Теорія і практика судової експертизи та криміналістики. Судова художня експертиза. *Вісник ННЦІСЕ*. 2018. №18. С. 537–540.
13. Карауланова А. Сучасні дослідження кракелюру класичного станкового живопису у контексті реставраційної освіти. *Платонівські читання. НАОМА*. Київ. 2020. №8. 23 с.
14. Кишкурно Е. П. Дослідження фарбового шару творів станкового олійного живопису як один із аспектів визначення їх справжності. *Вісник ХДАДМ*. 2006. №5. С. 104–106.
15. Климчук Г. Історична доля іконостасу Воздвиженського храму Скиту Манявського. Іконостас Воздвиженської церкви Скиту Манявського. Каталог виставки відреставрованих ікон. Автор-упорядник Канарська О. Тематичний збірник Святопокровського жіночого монастиря Студійського уставу. Випуск 5. Львів, 2000. С. 14.
16. Косів Р. Українські хоругви. Київ : Оранта, 2009. 372 с.
17. Кудрявцев Є. В. Техніка реставрації картин. Київ: Юрайт, 2002. С. 186–189.
18. Культурна спадщина України. Правові засади збереження, відтворення та охорони культурно-історичного середовища: Збірник офіційних документів. Київ: Істина, 2002. 336 с.
19. Кучма Н. І. Технологічні особливості видалення забруднень з поверхні фарбового шару в реставраційних практиках. *Вісник КПНУІО*. 2020. №19. 187 с.
20. Лехман А. Деякі особливості ліквідації проривів на полотнах та хоругвах // Актуальні питання сучасної освіти в Україні: виклики та перспективи: збірник матеріалів І Всеукраїнської науково-практичної конференції здобувачів вищої освіти та молодих вчених, м. Кам'янець-Подільський, 23–24 жовтня 2024 р. [Електронний ресурс] / [ред. кол. В. М. Лабунець (гол. ред.) та ін.]. Кам'янець-Подільський: Кам'янець-Подільський національний університет імені Івана Огієнка, 2024. С. 91–94.

21. Лісцин П. Г., Грибанова А. В. Нестійкі пігменти станкового олійного живопису в контексті механізмів активної деградації. *Культура і мистецтво*. 2019. №12. С. 21–24.
22. Лоханько В. Є. Художні матеріали і техніка живопису. Харків: Мистецтво, 1938. 187 с.
23. Марченко І. Я. Історичний розвиток деяких методик реставрації станкового живопису в контексті впливу на постреставраційний стан експонатів у ХХ ст. *Вісник Національної академії керівних кадрів культури і мистецтв*. 2017. №1'2015. С. 196–197.
24. Москвина І. К. Сучасні концепції реставрації у культурологічному дискурсі. *Культура та цивілізація*. 2016. №5. С. 317–324.
25. Музика О. Я. Матеріали і техніка олійного живопису. Умань: Візаві, 2013. С. 22–23.
26. Откович М. Львівський філіал Національного науково-дослідного реставраційного центру України. Львів, 2008. 176 с. URL: https://shron1.chtyvo.org.ua/Otkovych_Myrosлав/Vidrodzheni_shedevry.pdf (дата звернення 12. 02. 2025).
27. Откович М. Сучасний стан реставрації творів мистецтва та перспективи розвитку. Бюлетень Львівського філіалу Національного науково-дослідного реставраційного центру України. Львів, 2000. № 1 (1). С. 2–4
28. Подільська старовина: Вісник держ. архіву Хмельницької області. 2020. №2. С. 218. URL: <https://dahmo.gov.ua/pdf/visnuk/1.pdf> (дата звернення 12. 02. 2025).
29. Пушонкова О.А. Автентичність художнього твору у просторі музею. Музеї та реставрація у контексті збереження культурної спадщини: актуальні виклики сучасності. *Збірник наук. праць Міжнародної науково-практичної конференції*. Київ: НКПКС, 06–07 червня 2017. 247 с.
30. Сидоренко В.Д. Сучасні проблеми дослідження, реставрації та збереження культурної спадщини: Зб. наук. пр. з мистецтвознавства, архітектурознавства і культурології. Ін-т проблем сучасн. мист-ва НАМ України. Київ : Хімджест, 2010. Вип. 7. 512 с.

31. Тимченко Т. Р. Термінологічні варіації як відображення парадигми реставраційної діяльності. *Міжнародний науковий журнал «Грааль науки»*. 2021. №1. 523 с.
32. Тимченко Т. Р., Петліна Д. Д. До витоків експертизи живопису в Україні. *Тексти культури: Дослідження, інтерпретація: Збірник наук. праць Інституту культурології НАМ України*. 2017. 128 с.
33. Уманцев Ф.С. Мистецтво давньої України. Київ : Либідь, 2002. 236 с.
34. Церковне мистецтво України: у 3-х т. НАН України, Інститут народознавства. Харків: Фоліо, 2019. Т II. Образотворче мистецтво. 771 с.
35. Цитович В. І. Проблематика розкриття станкового живопису в сучасній українській реставрації. *Міжнародна науково-практична конференція «Музеї та реставрація: актуальні виклики сучасності»*. 2016. С. 133–134.
36. Чередарик Л. Буковинські хоругви – унікальні пам'ятки сакрального мистецтва. *Версії*. 2024. 13 березня. URL: <https://versii.cv.ua/mystetstvo/bukovynski-horugvy-unikalni-pam-yatky-sakralnogo-mystetstva/64083.htm> (дата звернення 11. 02. 2025).
37. Черкаський обласний краєзнавчий музей: наук. Збір. Черкаського обласного краєзнавчого музею. Випуски №2–3. Черкаси, 2022. URL: <https://ckoblmuz.ck.ua/files/maket.pdf> (дата звернення 12. 02. 2025).
38. Basiul E. Próba ustalenia techniki retuszu obrazów sztalugowych na podstawie przeprowadzonych prób malarskich. *Biuletyn Uniwersytetu Mikołaja Kopernika*, 2005. №357. P. 4–5.
39. Conti A. A History of the Restoration and Conservation of Works of Art. Kidlington: Elsevier, 2007. P. 434–435.
40. Cycleback D. Authenticating Art and Artifacts: An Introduction to Methods and Issues. 2017. P. 13–14.
41. Gavrilov D., Ibarra-Castanedo C., MaevaE., O. Grube, Maldague X., Maev R. Infrared methods in noninvasive inspection of artwork. *9th International Conference on NDT of Art*. Jerusalem Israel, 25–30 May. 2008. P. 1–4.

42. Genty-Vincent A. Les chances des vernis et des couches picturales des peintures de chevalet à l'huile: mémoire. pour l'obtention des sciences. diplôme de Docteur en Sciences Université Sergi-Pontoise. Sergi-Pontoise, 2013. P. 47–48.
43. Mykolaichuk V., Lavrynovych A., Mykolaichuk T., Tymchenko and Somyk-Ponomarenko I. Image Segmentation in Loss Detection for Conservation and Restoration of Old Paintings, *2020 IEEE 2nd International Conference on Advanced Trends in Information Theory (ATIT)*. Kyiv, 2020. P. 390–393.
44. Panczyk E. Zastosowanie technik jądrowych w konserwacji i identyfikacji dzieł sztuki. Polskie Towarzystwo Nukleoniczne. Instytut Chemii i Techniki Jądrowej. Warsaw, 2001. P. 108–110.
45. Peralta J. H. Restauración de pintura sobre lienzo. Boletín de la Universidad de Chile, 2006. №39. 172 p.
46. Sánchez A. O. Restauración de obras de arte: Pintura de caballete: manual teorico y practico. Madrid: Akal, 2012. P. 73–75.
47. Saverwyns S., Currie C., Lamas-Delgado E. Macro X-ray fluorescence scanning (MA-XRF) as tool in the authentication of paintings. *Microchemical Journal*. 2018. №137, P. 139–141.
48. Stoner J. H., Rushfield R. Conservation of Easel Paintings. London: Routledge, 2020. P. 369–370.
49. Szmelter I. Elementy nowej teorii konserwacji dziedzictwa sztuki wizualnej. ratunek dla ochrony dawnej sztuki nietypowej i sztuki współczesnej. Sztuka i Dokumentacja. Akademia Sztuk Pięknych w Warszawie, 2017. №17. 156 p.
50. Szmelter I. Współczesna Teoria Konserwacji I Restauracji Dóbr Kultury. Zarys Zagadnień. Ochrona Zabytków. Akademii Sztuk Pięknych w Warszawie, 2006. 19 p.
51. Szmit-Naud E. Przyczyny i mechanizmy zmian wyglądu uzupełnień warstw malarskich w obrazach sztalugowych. *Ochrona Zabytków*. 2003. №1–2. P. 71–72.
52. Tičkaitė M. «Conservation of Banners with Double-Sided Oil Paintings: An Experiment on the Assembly of Separately Restored Pieces». *Acta Academiae Artium Vilnensis*, 2022. Vol. 106, P. 34–54. URL: <https://aaav.vda.lt/journal/article/view/148/168> (Last accessed: 09.02.2025).